

Особистісні ціннісні орієнтації як РЕЗУЛЬТАТ САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Н.П.Панчук. Особистісні ціннісні орієнтації як результат самовизначення майбутнього фахівця. У статті розглядаються характеристики особистісних ціннісних орієнтацій як центральних компонентів психологічної структури особистості майбутнього педагога, досліджено особливості самовизначення та соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування. Проаналізовано особливості мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчено особистісні ціннісні орієнтації і процеси формування громадянської самосвідомості, встановлено вплив змісту ціннісних орієнтацій на професійну спрямованість майбутніх вчителів у процесі навчання у вузі. Зокрема виявлено специфіку особистісних цінностей сучасних студентів педвузу. Проаналізовано, як суспільні цінності перетворюються в особисті, що є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: цінності, особистісні ціннісні орієнтації, професійні цінності, особистісне самовизначення, професійне самовизначення, структура особистості, професійно-педагогічна спрямованість, професійний шлях.

Н.П.Панчук. Личностные ценностные ориентации как результат самоопределения будущего специалиста. В статье рассматриваются характеристики личностных ценностных ориентаций как центральных компонентов психологической структуры личности будущего педагога, исследованы особенности самоопределения и социальной детерминации человеческого поведения, ее саморегуляции и прогнозирования. Проанализированы особенности мотивационно – ценностных структур, адекватных новой ситуации, а также изучены личностные ценностные ориентации и процессы формирования гражданского самосознания, установлено влияние содержания ценностных ориентаций на профессиональную направленность будущих учителей в процессе обучения в вузе. В частности выявлена специфика личностных ценностей современных студентов педвуза. Проанализировано, как общественные ценности превращаются в личные, что является актуальным на современном этапе развития общественных отношений.

Ключевые слова: ценности, личностные ценностные ориентации, профессиональные ценности, личностное самоопределение, профессио-

нальное самоопределение, структура личности, профессионально-педагогическая направленность, профессиональный путь.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми цінностей на сучасному етапі обумовлена рядом факторів: 1) у суспільстві відбувається зміна норм, ломка старих стереотипів. Ціннісна сфера, звільнившись від попередніх стереотипів, стає все більш самостійною і незалежною. Головні проблеми, які спричинені знаходженням життєво важливих цілей, сенсу життя і можливостей їх досягнення, стоять перед кожним. Оскільки ціннісні орієнтації знаходяться в основі вибору життєвих цілей людини, то їх знання допомагає з'ясувати причини її вчинків і дій; 2) існує велика кількість теоретичних і практичних питань, що стосуються психологічної проблеми побудови ціннісно-змістовної сфери, виявлення й аналізу життєвих цінностей особистості. Зокрема, вимагають розробки питання вивчення динаміки мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчення мотиваційно-ціннісних станів і процесу формування громадянської самосвідомості.

Дослідження проблеми цінностей, яке допомогло б розкрити механізми впливу на становлення молоді людини і допомоги їй адаптуватись в нових умовах суспільно-економічних відносин, набуває важливого значення ще й тому, що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, посідають одне з найважливіших місць в тих науках, які займаються вивченням особистості і суспільства. Саме цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої або великої соціальної групи, культури, нації, для людства в цілому.

Психологічний аспект ціннісних орієнтацій, як один з структурних компонентів спрямованості особистості, тісно пов'язаний з дослідженням її внутрішнього світу, суспільної поведінки, спрямованої на засвоєння і відтворення цінностей життя і культури. Психологічна структура особистості може бути охарактеризована як єдність, взаємозв'язок трьох основних сторін психологічної реальності: діяльності, свідомості й особистісної сфери (остання визначається, перш за все, такими компонентами, як спрямованість і самосвідомість особистості).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя підпорядковане як впливу процесу професійного становлення, так і новоутворень юнацького віку. Питання, що пов'язані з розкриттям проблеми формування ціннісних орієнтацій в юнацькому віці, досліджені та проаналізовані в роботах Н.Є.Бондар, Є.С.Волкова,

І.В.Дубровіної, О.І.Зотової та М.І.Бобнєвої, Л.І.Мороз, В.В.Павленко, В.В.Пічуріна та ін. Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займались Н.Є.Бондар, А.А.Козлов, З.В.Сікевич, В.Т.Лісовський, К.А.Нечаєва, І.А.Райгородська, Н.І.Стрелянова, Є.А.Подольська, А.М.Мордовець, І.Г.Попова, Н.І.Приходько, Б.В.Анісімов, Є.Р.Куц, М.Х.Титма, Ю.А.Щербаков та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей особистісних ціннісних орієнтацій як результату самовизначення майбутнього працівника освітньої організації; аналіз змісту ціннісних орієнтацій як центральних компонентів психологічної структури особистості; виявлення ієрархії ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя в процесі навчання у вузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення питання про те, як суспільні цінності перетворюються в особисті є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. Проблема «закріплення» загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості відноситься до числа фундаментальних проблем людської екзистенції. Адже соціальні зміни в суспільстві істотно впливають на зміни в системі цінностей особистості. На думку Н.І.Лапіна, цінності слід розглядати як «узагальнені цілі і засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і водночас допомагають індивіду або групі зробити вибір своєї поведінки в значущих ситуаціях» [4; с.7].

Засвоєння цінностей у великих соціальних групах завжди опосередковане цінностями малих груп, референтних для індивіда, а особисті цінності є генетичним похідним від цінностей соціальних груп і спільностей різного масштабу. Селекція, присвоєння асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується його соціальною ідентичністю та цінностями референтних для нього малих контактних груп, які можуть бути як каталізатором, так і бар'єром у засвоєнні цінностей великих соціальних груп, в тому числі і загальнолюдських цінностей.

Включення людини в систему суспільних відносин супроводжується формуванням своєрідних «вузлів», що об'єднують різні види діяльності в цілісні особистісні структури. На думку О.М.Леонтьєва, ці вузли є ціннісними утвореннями [6]. Разом вони утворюють «ядро» особистості, її основу, яка забезпечує цілісність індивідуального розвитку, а також особистісну самототожність.

Особистісні цінності, згідно з Д.О.Леонтьєвим, виступають як своєрідні відношення зі світом, які узагальнені і перероблені досвідом соціальної групи. Тому вони фактично не залежать від ситуативних факторів і, можливо, тому не завжди чітко усвідомлюються, зокрема до того часу, поки не стають об'єктом рефлексії [5]. І.Д.Бех вважає, що особистісні цінності складають внутрішній стрижень особистості, який можна інтерпретувати як ціннісну етичну орієнтацію. Остання забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини та сприяє побудові прогнозу її поведінки у більш широкому полі ситуацій [2].

«Ціннісне ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини. Саме в такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними надбаннями особистості. А їх спонукально-регулятивна функція можлива завдяки тому, що переживання бажаності трансформується в зацікавлено-дійове ставлення. Відтепер кожний фрагмент буття стає для людини не індиферентною даністю, а складовою їх життя, щодо якої вона має зайняти певну морально-ціннісну позицію і активно практично-перетворювально утверджувати її» [1; с. 10].

Особисті цінності набувають ціннісного статусу тільки при зверненні особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне «Я», тобто становлення особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, що включають різні види вербалізації і зміщення пізнавально-особистісних зусиль на власну смислову сферу.

М.Й.Боришевський підкреслює, що «певна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, у якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із явища «зовнішнього» у явище «для себе», тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно значущі для самого індивіда» [3; с.22].

Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються і функціонують на основі системи цінностей, виробленої суспільством, нерозривно і тісно пов'язані з цим утворенням. В суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору діяльності і субординації цілей [2]. Отже, аналізуючи ціннісні орієнтації, можна робити висновки про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати.

Такий підхід до вивчення ціннісних орієнтацій призводить до необхідності розгляду їх в контексті більш складних утворень особистості, зокрема: в структурі самосвідомості, життєвих відношень особистості, її життєвого світу в цілому, особистісного розвитку. Ціннісні орієнтації є результатом саморозвитку особистості, структурування відносно зовнішньої діяльності процесу реалізації і процесу розгортання особистісних цінностей і смислів.

Складна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів, переконань, яка складає спрямованість особистості і відображає ставлення до об'єктивної дійсності, служить ніби «психологічною базою» ціннісних орієнтацій особистості. Стійка і суперечлива сукупність ціннісних орієнтацій формує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним життєвим принципам та ідеалам, здатність до прояву вольових зусиль заради цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні мети. «Особистісне зростання, – наголошує І.Д.Бех, – й залежить від того, наскільки певна особистість поєднується із загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою зміцнюється її духовна свідомість. Остання якраз відіграє роль тієї внутрішньої інстанції, де відбувається згадане єднання як процес набуття смислу соціальних вимог. Рамки цих вимог до суб'єкта окреслюються необхідністю життєтворити і діяти за законами істини, добра і краси» [1; с.10]. «Укорінюючись в структурі самосвідомості, духовна система є морально значущою і відповідально активною установкою. Вона – єдина соціокультурна основа перетворення внутрішніх можливостей особистості у факт здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому» [1; с.11].

Особистісне та професійне самовизначення є одним з новоутворень раннього юнацького віку. Умовою для виникнення розвитку життєвого самовизначення (ким бути? Яким бути?) виступають ціннісні орієнтації. Готовність до самовизначення вимагає формування у юнацькому віці стійких, свідомо вироблених уявлень про свої обов'язки і права по відношенню до суспільства, інших людей, моральних принципів і переконань, розуміння обов'язку, відповідальності, вміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами дійсності, давати їм оцінку та ін.

У ході експериментального дослідження на підставі результатів методики «Життєво-професійний шлях» було виявлено цінності та ціннісні орієнтації, що переважають в структурі осо-

бистості, виділення особистісних якостей досліджуваних, що є для них особливо значущими у досягненні життєвих та професійних цілей, реалізації власних домагань.

Контент-аналіз результатів дослідження показав, що за змістовною інтерпретацією можна виділити декілька груп відповідей. Так, частина студентів (33,3%) розуміють «професійний шлях» як шлях оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками; самовдосконалення; набуття досвіду; становлення себе як професіонала. Серед відповідей найбільш характерними є: «це шлях, який людина повинна пройти в своєму житті, але пройти вивчившись», «це такий шлях вирішення проблем, як би це зробив професіонал», «це отримання знань шляхом навчання та практики», «це шлях вдосконалення знань у галузі професії», «це підвищення свого професійного рівня, самовдосконалення».

Інша група респондентів (11,6%) бачить у професії вчителя своє покликання, мету свого життєвого шляху, здійснення мрії. Про це свідчать такі варіанти відповідей: «це суть мого життя», «це найбільша і найкраща частина мого життя», «це здійснення мрії», «всю себе віддавати своїй роботі». Аналіз даних висловлювань є прикладом того, що студенти вбачають в професії вчителя смисл свого життєвого шляху, покликання. У них наявні професійні цінності, що визначають професійно-педагогічну спрямованість особистості.

Наступна група студентів (10,4%) трактує професійний шлях, пов'язуючи його з реалізацією духовних цінностей, а саме, надає перевагу таким цінностям, як задоволення, насолода від роботи, радість від роботи з дітьми і т.д. Серед відповідей даних студентів ми виділили такі: «це духовне задоволення», «це терниста дорога, яка приводить до задоволення від своєї роботи», «це один з найцікавіших шляхів у житті».

Дуже важливим є той факт, що студенти (11,6%) визначають професійний шлях невід'ємно від життєвого. Про це свідчать такі висловлювання студентів: «це шлях, який ми обираємо на все життя», «це шлях твого життя».

Матеріали дослідження підводять до висновку, що деяка частина студентів (5,8%) бачить свій «професійний шлях» просто як час, який вони будуть витратити на виконання професійних обов'язків. До цього висновку привели такі висловлювання: «це час, протягом якого людина займається своєю професією», «це час, коли ви працюєте», «робота, якою я займаюся певний час свого життя». У студентів, що складають дану групу, не зафіксовано спрямованості до самоосвіти, самовдосконалення, ак-

тивності на пізнання, відкриття нового, прагнення творчо реалізувати свій особистісний потенціал, не виявлено зацікавленості до своєї майбутньої професії. Як бачимо, вже в інтерпретації поняття «професійний шлях» чітко простежуються відмінності в ціннісно-емоційному ставленні до обраної професії.

Останнім часом юнацтво в силу матеріальної нестабільності суспільства орієнтоване на матеріальні цінності. Прагнення будь-що досягти матеріального благополуччя стало масовим явищем в умовах «перехідного періоду». Дана тенденція відобразилась у студентів (3,6%) в таких інтерпретаціях професійного шляху: «це спосіб існування особистості», «це забезпечене життя», «це майбутнє дорослої людини, заробіток на своє власне життя». Слід зазначити, що наявність грошей і знань виступають для молоді не стільки як цілі, скільки як засоби реалізації головних життєвих планів – отримання цікавої роботи, створення сім'ї.

Інша група студентів (18,3%) трактує «професійний шлях» як засіб побудови кар'єри, досягнення високих професійних результатів. Дану думку підтверджують такі висловлювання: «це хороша дорога в майбутнє», «це вдало побудувати свою кар'єру», «це вихід у велике життя», «це шлях до успіху». Тут мають місце цінності, спрямовані на досягнення високого суспільного статусу, визнання, престижу, самореалізації.

Проведене дослідження показало, що лише незначна частина студентів (5,4%) неспроможна визначити цінності, якими вони прагнуть керуватися в своєму житті. Тому слід допомогти даним студентам усвідомити себе в ролі майбутнього вчителя і набути відповідних цінностей (загальнолюдських, професійних, особистісних, духовних, статусних і т.д.).

Усі названі студентами відповіді можна згрупувати за змістом. Виділені групи представлені в табл.1.

Таблиця 1

Групи ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів

№ з/п	Групи ціннісних орієнтацій	Кількість виборів студентів (%)
1.	Професійні	44,9
2.	Самовдосконалення	33,3
3.	Статусні	18,3
4.	Особистісні, життєві	11,6
5.	Духовні	10,4
6.	Матеріальні	3,6
7.	Невизначені	5,4

Отже, як бачимо, трактування «професійного шляху» є опосередкованим відображенням цінностей кожної особистості.

При виявленні життєво значущих цілей найбільш високі ранги (як показали відповіді студентів) займають такі цілі: «досягти справжнього професіоналізму»; «успіхів»; «найвищого рівня професіоналізму»; «стати фахівцем»; «добитися найвищих результатів своєї праці»; «набути найвищого рівня знань, щоб передати іншим»; «посісти керівну посаду»; «досягти повного взаєморозуміння з вихованцями»; «найвищий професійний розвиток для покращення існування людства на землі»; «повага». Таким чином, як бачимо, в першу десятку ввійшли професійні, статусні цілі та цілі самовдосконалення.

Висновки. Специфіка професії вчителя вимагає розвиненості гуманістичної спрямованості системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує успішну аксіологічну діяльність, формування світоглядних позицій та визначення особистісного смислу педагогічної діяльності, а тому метою навчально-виховного процесу в педагогічному навчальному закладі має бути формування професійно-значущих утворень особистісної структури і, перш за все, ціннісних орієнтацій.

Стрижнем системи професійно-ціннісних орієнтацій є ставлення майбутнього вчителя до своїх особистісно-професійних характеристик, логічним центром і основою яких є мотиваційно-потребова сфера особистості.

Ефективність формування ціннісних орієнтацій вчителя та всієї системи його підготовки залежить від того, наскільки зовнішні виховні впливи відповідають завданням та змісту його самовиховання.

Ціннісні орієнтації є одним з центральних компонентів структури особистості, що визначає її спрямованість на реалізацію певних відношень, зміст уявлень про своє «Я», поведінку та нормативно-оцінне ставлення до довкілля. Вони є результатом оволодіння середовищем з огляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості. Як усвідомлювані особистістю предмети її домінуючих потреб, що визначають порядок вибору тих чи інших сфер її життєдіяльності, напрямків життєвого шляху, вони забезпечують стійкість особистості в невизначених та кризових умовах. Характеристики будь-якої ціннісної орієнтації залежать від внутрішніх властивостей особистості.

Процес формування цінностей та ціннісних орієнтацій є соціальним за своєю природою, пов'язаний з характером діяльнос-

ті, опосередкований оцінюванням та спілкуванням і відображає смисложиттєву активність індивіда.

Юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісних орієнтацій в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду. Психологічною основою формування ціннісних орієнтацій в юнацькому віці є процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості / І.Д.Бех // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 8-11.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М.Й. Боришевський // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 21-25.
4. Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян / Н.И.Лапин // Социологические исследования. – 1996. – №5. – С. 3-19.
5. Леонтьев А.Д. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / А.Д. Леонтьев // Вестник МГУ. Сер.14. Психология. – 1996. – №4. – С. 35-44.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд – во МГУ, 1981. – 584 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Beh I.D. Tsinnosti yak yadro osobistosti / I.D.Beh // Tsinnosti osviti i viovannya / Za zag. red. O.V.SuhomlinskoYi. – K., 1997. – С. 8-11.
2. Beh I.D. OsobistIsno zorIEntovane viovannya: naukovometod. posIbnik / I.D.Beh. – K.: IZMN, 1998. – 204 s.
3. Borishevskiy M.Y. Duhovni tsinnosti yak determinanta gromadyanskogo viovannya osobistosti / M.Y. Borishevskiy // Tsinnosti osviti i viovannya / Za zag. red. O.V.SuhomlinskoYi. – K., 1997. – С. 21-25.
4. Lapin N.I. Modernizatsiya bazovyih tsennostey rossiyan / N.I.Lapin // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1996. – №5. – С. 3-19.

5. Leontev A.D. Ot sotsialnyih tsennostey k lichnostnyim: sotsiogenез i fenomenologiya tsennostnoy regulyatsii deyatel'nosti / A.D. Leontev // Vestnik MGU. Ser.14. Psihologiya. – 1996. – №4. – С. 35-44.
6. Leontev A.N. Problemy razvitiya psihiki / A.N. Leontev. – М.: Izd – vo MGU, 1981. – 584 s.

N.P. Panchuk. Value orientations of personality as the result of future specialist's self-determination. The article deals with the efficiency of the formation of teacher's value orientations and the entire system of the preparation depending on how external educational influences correspond to the objectives and content of self-education.

The value orientations are central components of the structure of personality. It defines the direction on the implementation of certain attitude, the content of the perceptions about «I am», about behavior and normative-evaluative attitude toward the environment. They are the result of mastering the environment, given its importance to meet the needs of the individual and indicate the level of social maturity. The conscious items and the dominant needs of the individual define the arrangement of the selection of certain areas of life, ways of life; they provide stability of personality in uncertain and crisis conditions. Characteristics of any value orientation depend on the intrinsic properties of the personality.

The formation of values and value orientations are social in nature, related to the character of activity, mediated communication and evaluation and reflect the essentiality of personal activity.

Adolescence is sensual to form the value orientations as a firm characteristic of the person that affects the formation of the conception of the world. Psychological basis of value orientations formation in adolescence is a process of learning the values of life and converting them into meaningful elements of value concepts.

Key words: values, personal values, professional values, personal self-determination, professional self-determination, structure of the personality, professional and pedagogical orientation, professional way.

Отримано: 27.01.2014 р.